

ZYGMUNT KRZAK

SPRAWOZDANIE Z BADAŃ POWIERZCHNIOWYCH W WOJEWÓDZ- TWACH KIELECKIM i LUBELSKIM W LATACH 1954—1959

W dniach od 30 sierpnia do 30 września 1959 r. autor sprawozdania, delegowany przez pracownię Neolitu Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN w Warszawie, prowadził zwiadowcze badania powierzchniowe nad środkową Kamienną w powiecie opatowskim oraz w kilku innych rejonach w powiatach opatowskim i sandomierskim w woj. kieleckim; ponadto w powiecie Kraśnik w woj. lubelskim (ryc. 1). Celem badań było poznanie kopalni krzemienia i związanego z nimi osadnictwa. Badania te były kontynuacją poszukiwań dokonanych na mniejszą skalę w latach poprzednich, poczynając od 1954 r. Wyniki ich przedstawiają się następująco.

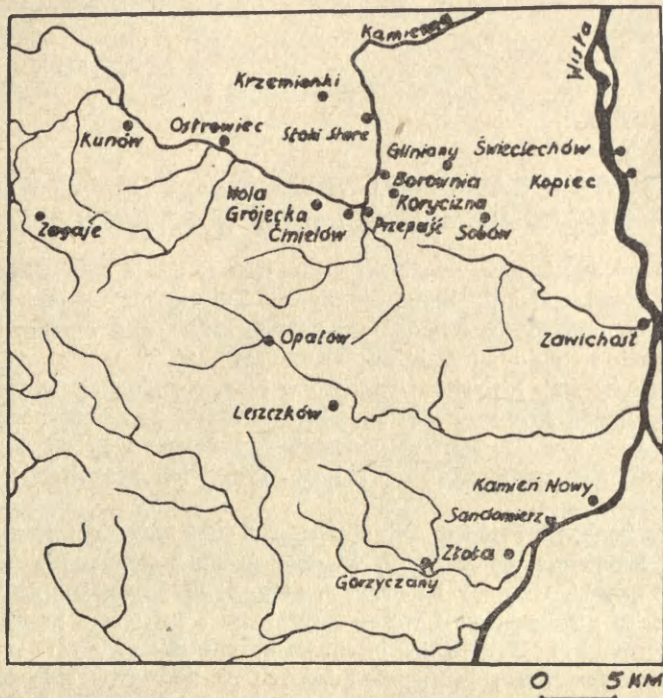
Pierwszym badanym rejonem był obszar wychodni krzemieni jurajskich i kredowych nad Kamienną na odcinku, którego granice wyznaczają miejscowości: Przepaść, Krzemionki, Gliniany i Sobów; w szczególności związane z nimi kopalnie krzemienia wieku neolitycznego i wczesnobrązowego z surowcem pasiastym w Krzemionkach, Borowni i Korycźnie oraz woskowo-czekoladowym w Glinianach (ryc. 1, 2). Wynikiem poszukiwań prowadzonych na podstawie szczegółowej mapy geologicznej¹ było poznanie wielu wychodni surowców krzemiennych i charakteru wymienionych kopalni. Kopalnie te znajdują się w miejscu naturalnych wychodni złóż krzemieni. Z nich trzy pierwsze towarzyszą wychodniom krzemienia pasiastego, który zalega w wapieniu dolnego astartu jury. Leżą one wzdłuż kierunku północny zachód — południowy wschód. Największa jest kopalnia w Krzemionkach. Obejmuje ona pas około 4 km długi i 30 — 120 m szeroki oraz posiada ponad 700 szybów². Kopalnia w Borowni leży około 0,5 km na północ od wsi, nad doliną Kamiennej³. Jej powierzchnia jest w małej części zajęta pod uprawę. Ciągnie się w kierunku południowy wschód — północny zachód pasem paręset metrów długim i do kilkudziesięciu metrów szerokim. Obejmuje paręset szybów. Wreszcie trzecia, położona około 1 km na północ od Korycizny, jest najmniejsza i ma prawdopodobnie nie więcej niż kilkadziesiąt szybów. Posiada powierzchnię oryginalną, nie zniszczoną, bo dotąd jest pokryta lasem. Kopalnie te dostarczyły wielu okazów produkcji przemysłowej, w tym m. in. półwytworów siekier o przekroju czworościennym (tylko

¹ J. Samsonowicz, *Ogólna mapa geologiczna Polski w skali 1 : 100 000*, ark. Opatów, Warszawa 1934.

² Opisał ją S. Krukowski, *Krzemionki opatowskie*, Warszawa 1939, s. 1—136.

³ Odkrycie kopalni zasygnalizował S. Krukowski, *Sprawozdanie z działalności państw. konserwatora zabytków przedhistorycznych na okręg kielecki w r. 1922*, „Wiad. Arch.”, t. 8 : 1923, s. 163.

Krzemionki) i dwuściennym (południowo-wschodnia część kopalni w Krzemionkach, Borownia i Koryczna). Nadto na powierzchni kopalni w Borowni znaleziono 3 niezdobione ułamki ceramiki, w tym 2 kultury pucharów lejkowatych i 1 nie określony kulturowo. Kopalnie reprezentują głównie szybowopodziemny typ eksploatacji górniczej. Krzemionki również i typ odkrywkowy. Czy pozostałe także, nie wiadomo.

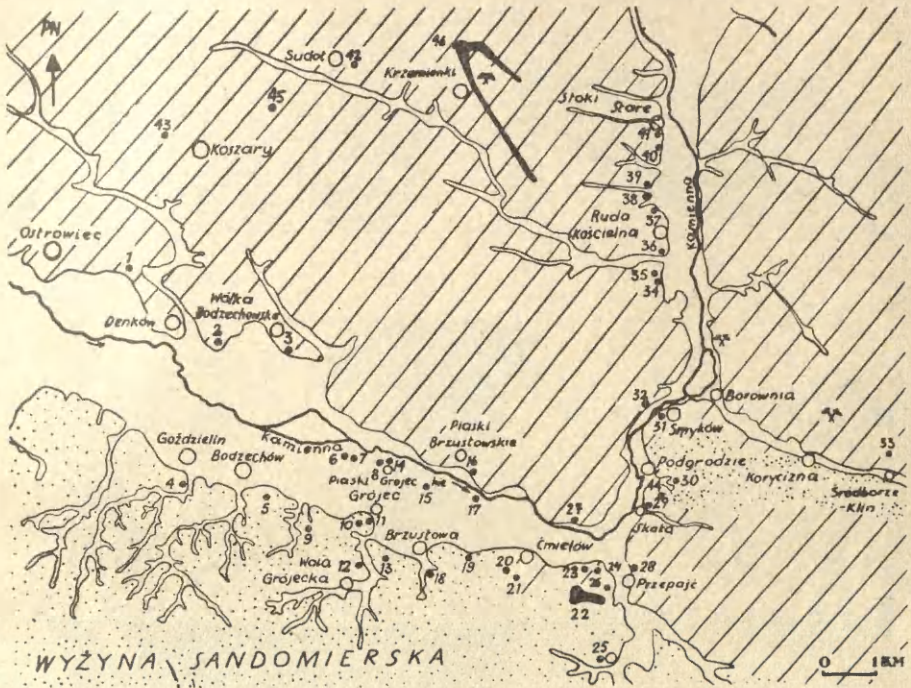
Ryc. 1. Mapka badanych stanowisk archeologicznych w województwach kieleckim i lubelskim. Wg J. Samsonowicza z uzupełnieniami autora

Kopalnia w Glinianach znajduje się na polach przy południowo-wschodnim skraju wsi. Zasięg wyrobów nakopalnianych obejmuje odcinek sto kilkanaście metrów długi i kilkadziesiąt szeroki. Krzemień zalega tu w wapieniu górnego astartu jury. Jeśli sądzić na podstawie zalegania surowca na głębokości 2—3 m i obecności mocno zwietrzałej skały ponad nim, to odbywała się tu eksploatacja odkrywkowa. Na powierzchni kopalni znajdują się liczne odłupki drobne, lecz nie wióry, nadto ułamki i całe czały półsurowca podłużne, jakby przygotowane na siekiery, oraz płaskie i szerokie półwytwory siekier czworościennych, jak również inne, ledwie zaczęte, półwytwory bliżej nie określonych narzędzi. Znaleziono 1 rdzeń wiórowy⁴.

Drugim badanym obszarem był pas terenu blisko wychodni krzemiennych, 1—3 km szeroki, po obydwu stronach Kamiennej na odcinku od Ostrowca Świętokrzyskiego do wsi Stoki Stare i Borownia (ryc. 2). Jego cechą charakterystyczną

⁴ Informacje o istnieniu kopalni w Koryczynie i Glinianach uzyskałem od Z. Podkowińskiej.

jest zazębianie się dwu różnych środowisk przyrodniczych. Są nimi urodzajne, obecnie bezleśne, lessy na południu i nieurodzajne piaski z lasem i wychodniami krzemiennymi na północy. Na około 20 km długim odcinku odkryto tu ogółem 46 stanowisk osadniczych z wielu okresów, przede wszystkim zaś z neolitu i wczesnej epoki brązu (patrz spis stanowisk i mapka na ryc. 2). Niektóre stanowiska były wielokulturowe. Dużą część, bo ponad 20, stanowiły osady i pracownie krzemieniar-

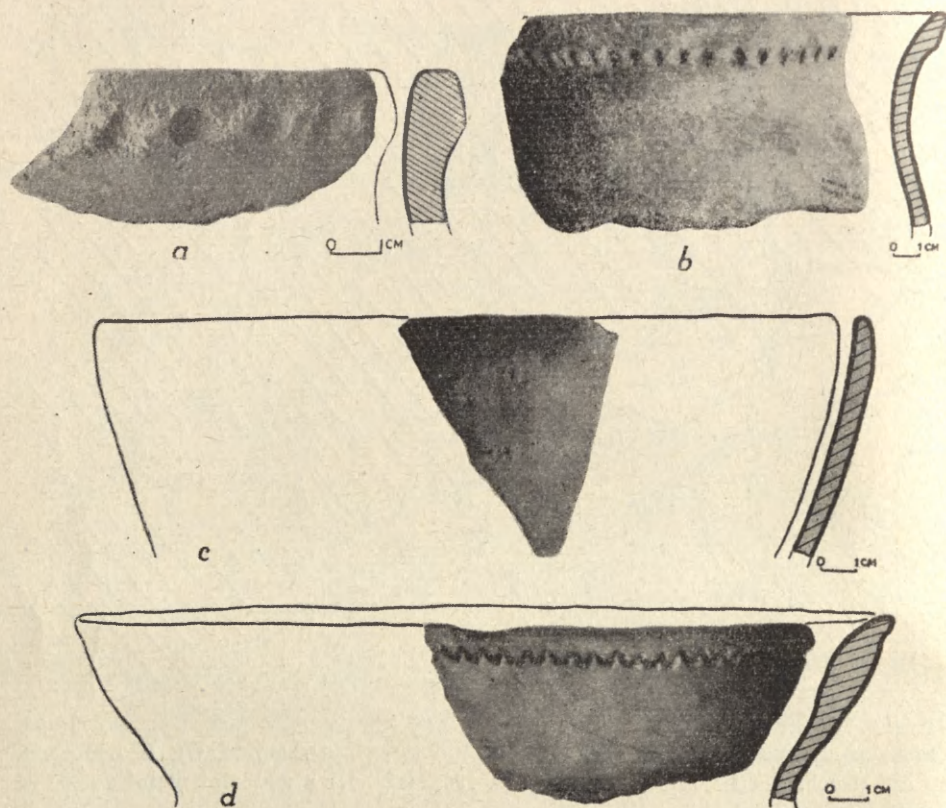

Ryc. 2. Mapka stanowisk archeologicznych nad Kamienną w pow. Opatów. Kropkami oznaczono lessy, ukośnymi kreskami — tereny piaszczyste. Wg S. Lencwicza (Geografia fizyczna Polski, W-wa 1955, tabl. II) z uzupełnieniami autora

skie kultury pucharów lejkowatych. Skupiają się one głównie na obydwu tarasach II i na wydmach w dolinie Kamiennej oraz na krawędzi wyżyny lessowej. W przeciwieństwie do terenów piaszczystych osady na lessach występują również w głębi wyżyny. W odróżnieniu od znanej rozległej osady na „Gawroncu“ w Ćmielowie (st. 22)⁵ osady nowo odkryte są przeważnie niewielkie, co najwyżej kilkukuchupowe. Z nich jedna wyróżnia się znacznym rozmiarem, bo ma ok. 200 × 50 m (st. 30). Pozostałe w większości nie przekraczają kilkudziesięciu metrów średnicy. Jedna z nich wyróżnia się znaczną długością i sięga paręset metrów, lecz zajmuje tylko wąski skrawek tarasu (st. 2). Inne poświadczane są zaledwie przez znikomą

⁵ Z. Podkowińska, Osada neolityczna na górze „Gawroniec“ w Ćmielowie, pow. Opatów, „Wiad. Arch.„ t. 17: 1950 z. 2—3, s. 95—142; tejże, Prace wykopaliskowe na stanowisku „Gawroniec—Pałyga“ w Ćmielowie w pow. opatowskim 1950 r., „Wiad. Arch.„ t. 18: 1951—1952 z. 3—4, s. 201—242.

ilość zabytków. Inwentarz osad stanowią ułamki przeważnie ornamentowanych pucharów i naczyń workowatych (ryc. 3a), rzadziej kubków. O wiele od nich liczniejsze są odpadki krzemienne. Te w przeważającej masie pochodzą z surowca pasiastego, a tylko nieliczne z krzemienia szarego, biało nakrapianego. Pierwsze są na ogół drobne, niektóre z korą, i pochodzą z obróbki półsurowca na siekiery oraz na narzędzia odłupkowe i wiórowe. Brak ich zaledwie na 1 stanowisku (st. 44). Świeciechowskie ograniczają się do wiórów, drobnych odłupków, brył półsurowca

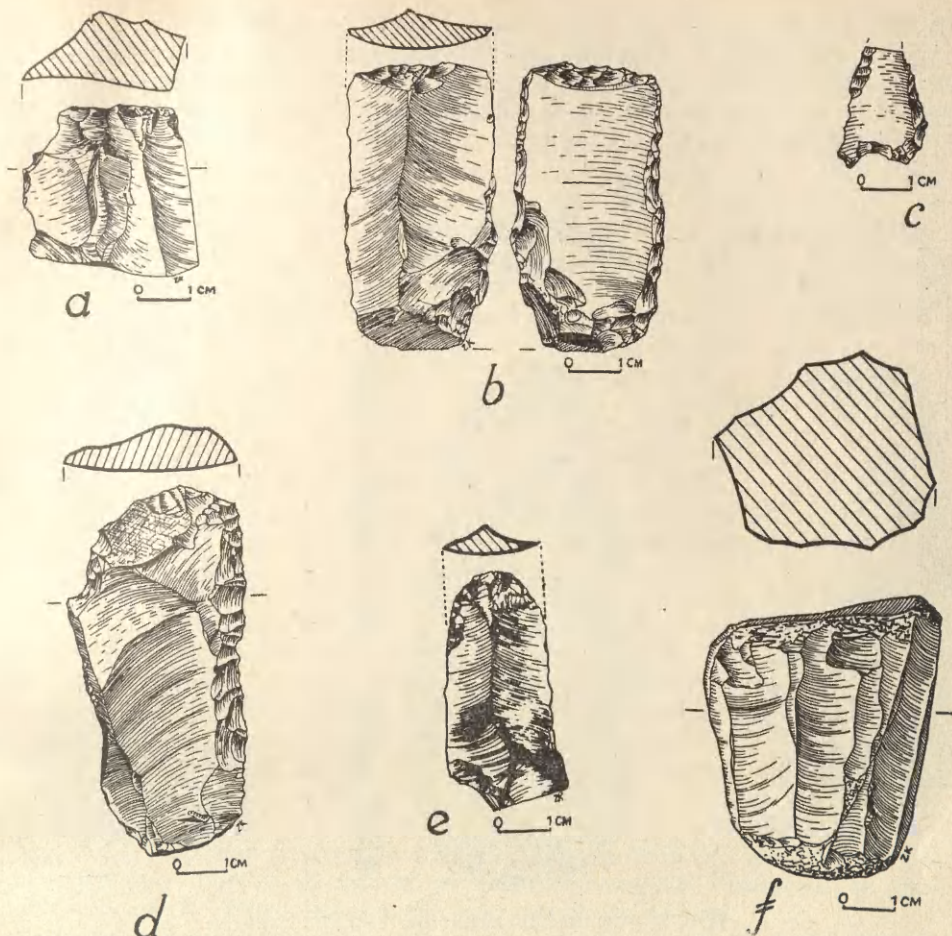

Ryc. 3. Ceramika

a — Skała, pow. Opatów, st. 29. Fragment wylewu naczynia; b — Kamień Nowy i Kamień Łukawski, pow. Sandomierz, Góry Pieprzowe. Fragment górnej części naczynia; c — Grójec, pow. Opatów, st. 11. Fragment górnej części naczynia; d — Zagaje, pow. Opatów. Fragment kołnierza puchara lejkowatego

Fot. S. Biniewski

i wyrobów z nich (st. 6, 8, 11, 13, 15—17, 19, 23, 26, 28—30, 34, 44, 46 i 1 nie zlokal. w Rudzie Kościelnej). Z obydwu surowców są rdzenie wiórowe (ryc. 4a). W niektórych osadach krzemienie tworzyły wyraźne skupienia kilkumetrowej średnicy o charakterze pracowni (st. 2, 6, 8, 13, 30). W skład takich pracowni wchodziły również okruchy półsurowca, ułamki i całe półwytwory siekier, tłuczki krzemienne i krystaliczne, fragmenty osełek piaskowcowych płaskich i wklęsłych (st. 2, 6, 34), oraz załuskiwacze (st. 2, 6, 17, 23, 29, 30). Siekiery w jednych osadach

Ryc. 4. Przedmioty krzemienne: Grójec, pow. Opatów, st. 6:

a — rdzeń z krzemienia pasiastego; c — grocik; d — drapacz

Podgrodzie, pow. Opatów, st. 30:

b — załuskiwacz; e — drapacz

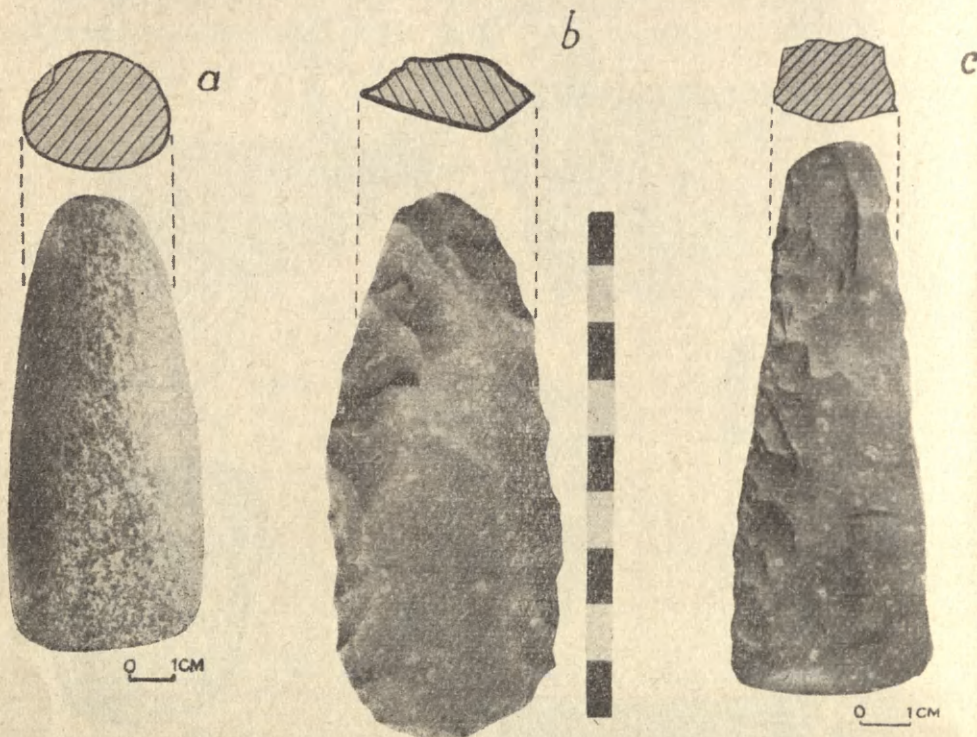
Cmielów, pow. Opatów, st. 21:

f — tłuk na rdzeniu

Rys. Z. Krzak

są nieduże, o przekroju poprzecznym 4-ściennym, przy tym smukłe, ze zwężonym tyłcem i wygładzone przy ostrzu (st. 2, 6, 8). W innych podobne, lecz z tą różnicą, iż brak im smukłości i są w przekroju 2-ścienne (st. 6, 8, 16, 17, 29, 30). W jednej osadzie siekierom takim towarzyszyły okazy 4-ścienne o naprawianych ostrzach (st. 30). Obydwa rodzaje wykonane są z krzemieni pasiastego i szarego biało nakrapianego. Ponadto wyróżniają się pojedyncze okazy siekier innego rodzaju: niekształtna na odłupku z pasiaka (st. 29); masywna i krótka, mocno wypukła, z ostrzem i tyłcem łukowatym, gładzona przy ostrzu (st. 29; siekiere tę znaleziono

na drodze w obrębie osady i nie wiadomo, czy do niej należy); krótkka, 4-ścienna, gładzona przy ostrzu, z krzemienia brunatnego turońskiego (st. 28); i ostatnia tego typu, co opisany na początku, lecz o przekroju owalnym i cała wygładzona, wykonana ze skały krystalicznej na przemian pstrej białawej i szarozielonej (st. 13, ryc. 5a, nie wiadomo, czy na pewno pochodzi z osady). Załuskiwacze wykonane są

Ryc. 5. Przedmioty kamienne i krzemienne:

a — Grójec, pow. Opatów, st. 13. Siekierka kamienna; b — Swieciechów, pow. Kraśnik, kopalnia krzemienia. Półwytwór siekiery krzemiennej; c — Zawichost, pow. Sandomierz, „Zbrza Wielka”. Siekierka krzemieniana

Fot. S. Biniewski

bądź na drobnych, bądź na masywnych odłupkach podłużnych, kilkucentymetrowej długości, o kształcie płytki z grubymi krawędziami (ryc. 4b). Krawędzie są zatępione i zmiażdżone. Niektóre załuskiwacze mają żeberka negatywów odłupkowych wyświecone jakby od tarcia miękkiego tworzywa. W jednym przypadku załuskiwacz zrobiono na ułamku siekiery (st. 17), w innym użyto nań ułamek naczynia przedstawionego na ryc. 3a. Na powierzchni wewnętrznej ma on ślady od naciskania ostrym przedmiotem szpiczastym i łukowatym. Dalszy inwentarz osad stanowią fragmenty rozcieraczy (st. 6, 23) i kamieni żarnowych (st. 26) ze skał krystalicznych; osełki z piaskowca do gładzenia narzędzi typu szydeł (st. 6); kamienny młotek podłużny o przekroju owalnym i z otworem pośrodku (st. 6); ułamek przęślika (st. 13, ryc. 6a); grociki strzał (st. 6), 2 z krzemienia woskowoczekoladowego (ryc. 4c) i 1 z pasiaka; rozcieracze, z piaskowca i krzemienia pasiastego, o kształcie bryłowym nieregularnym, ze startymi krawędziami i wierzchołkami w miejscach, gdzie

wcześniej była powierzchnia zmiążdżona i chropowata jak na tłuczkach (st. 6, 13, 25, 28, 30). Oddzielną grupę stanowią narzędzia wykonane przeważnie na niekształtnych odłupkach i wiórach głównie z krzemienia pasiastego i, w znikomych ilościach, z szarego biało nakrapianego. Są to noże wiórowe, drapacze (ryc. 4 d, e), świdry, obciążniki, 1 przekłuwacz oraz inne ostrza tnące. Wśród nich są narzędzia masywne, nieoprawne, oraz drobne o charakterze wkładek (st. 2, 6, 8, 10, 13, 26, 28—31). W niektórych osadach można wyróżnić partie z pracownikami krzemiennymi i, obok nich, miejsca z przewagą narzędzi domowego użytku i ceramiką (st. 6, 8, 13, 30). Szczególnie wiele materiału dostarczyły 2 osady w Grójcu (st. 6, 8), z których pierwsza zasługuje na większą uwagę. Znajduje się ona na wydmie w dolinie Kamiennej i obejmuje jej partię najwyższą o wymiarach ok. 30 × 15 m. W południowej części osady znajdowały się pracownie krzemieniarskie i liczne przedmioty domowego użytku. Tutaj też były ślady paleniska w postaci skupienia, o średnicy 30—40 cm, złożonego z dwudziestu kilku przepalonych kamieni. Wokół niego na odcinku o kilkumetrowej średnicy stwierdzono większe występowanie ceramiki. Północna część osady zawierała niewiele zabytków, natomiast występowały tu liczniej dość duże łupane ułamki piaskowców jurajskich, których najbliższe wychodnie są w lesie, około 1,5 km na pn. od osady. Zabytki poświadczają następujące zajęcia gospodarcze mieszkańców: rolnictwo, łowiectwo i krzemieniarstwo.

Oddzielną grupę stanowią przykopalniane pracownie krzemienia pasiastego, z reguły położone blisko kopalni (st. 31, 33, 34, 38—40, 45). Cechuje je brak inwentarza domowego. Zawierają natomiast dużo odpadków z wyrobu siekier. Najwięcej materiału dostarczyła jedna z pracowni w Rudzie Kościelnej (st. 34)⁶. Oprócz odłupków zawierała kilka tłuków oraz półwytworów siekier 4- i 2-ściennych, ułamek osełki z piaskowca i fragment narzędzia wiórowego z krzemienia szarego biało nakrapianego, dług. 3,5 cm. W innych pracowniach zwraca uwagę obecność krzemieni szarych biało nakrapianych (st. 39 i 1 nie zlokal. w Rudzie Kościelnej), wśród których wyróżnia się nóż wkładkowy mocno wyświecony. Na st. 39 znaleziono mały rdzeń wiórowy dwupodstawowy, z pasiaka. Prawdopodobnie część tych pracowni należy zaliczyć do kultury pucharów lejkowatych. Przemawia za tym obecność surowców używanych w pobliskich osadach tej kultury.

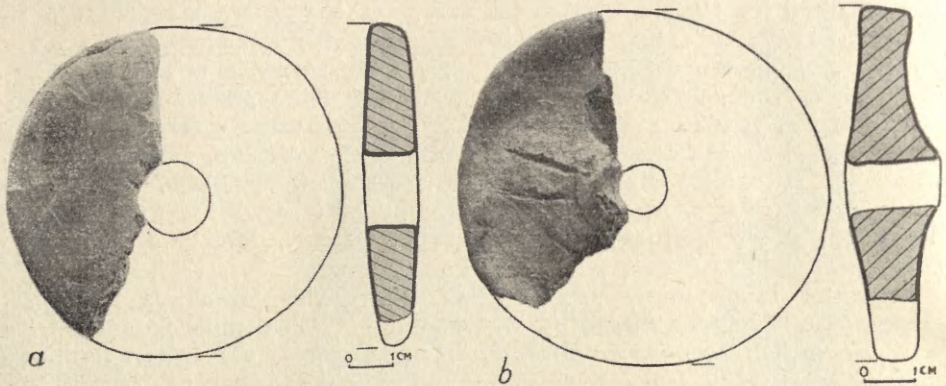
Następnie w wielu miejscach znaleziono pojedyncze krzemienie o nie określonej przynależności kulturowej: pasiasty na st. 1, 3—5, 12, 20, 21, 23, 32, 37; szary biało nakrapiany na st. 4, 5, 23, 39, 46, w tym 1 odłupek w pn.-zach. części kopalni w Krzemionkach; woskowoczekoladowy na st. 4, 12, 13, 18—20, 27—29, 31, 35—37, 43; szarozielonkowy oksfordzki na st. 6, 20, 36. Na niektórych stanowiskach towarzyszyły im neolityczne skorupy o nie określonej przynależności kulturowej. Zwraca uwagę rzadki okaz rdzenia wiórowego z pasiaka, używany wtórnie jako tłuk (st. 21, ryc. 4f).

Rozpoznano 2 stanowiska kultury ceramiki wstęgowej (st. 5, 10). Obydwa znajdują się na wyżynie lessowej. Dostarczyły one po kilka ułamków ceramiki (ryc. 3c), krzemieni woskowoczekoladowych i 1 odłupka z obsydianu (import, st. 5). Ze względu na posługiwanie się ludności kultur ceramiki wstęgowej surowcem woskowoczekoladowym należą do nich prawdopodobnie również niektóre nie określone stanowiska z tym krzemieniem.

Również nieliczne są stanowiska kultury ceramiki sznurowej. Jest ich 4. 3 z nich znajdują się na wydmach i tarasie nad Kamienną (st. 6, 15, 17). Dostar-

⁶ Informację o istnieniu tej pracowni uzyskałem od Z. Podkowińskiej.

czyły one po kilka ułamków ceramiki, niektóre zdobione sznurem, oraz krzemieni: woskowoczekoladowego i, prawdopodobnie, szaro-brunatno-czarniawego o nie określonym pochodzeniu. Ostatni występuje na mieszanym kulturowo stanowisku również z zabytkami kultury pucharów lejkowatych i kultury trzcinieckiej, lecz swoim charakterem nie odpowiada inwentarzom tych kultur. Są to smukłe noże (ryc. 7 b) i drapacze. Krzemień woskowoczekoladowy reprezentują rdzenie, odłupki, wióry i narzędzia, w tym 1 grocik sercowaty dług. 2 cm (st. 15). Tu zaliczyć trzeba niektóre tłuki, a może i rozcieracze kamienne, wymienione przy opisie osad kultury pucharów lejkowatych. I wreszcie pozostałe stanowisko znajduje się na piaskach

Ryc. 6. Ułamki przęślików glinianych:

a — Grójec, pow. Opatów, st. 13; b — Kamień Nowy i Kamień Łukawski, pow. Sandomierz, Góry Pieprzowe

Fot. S. Biniewski

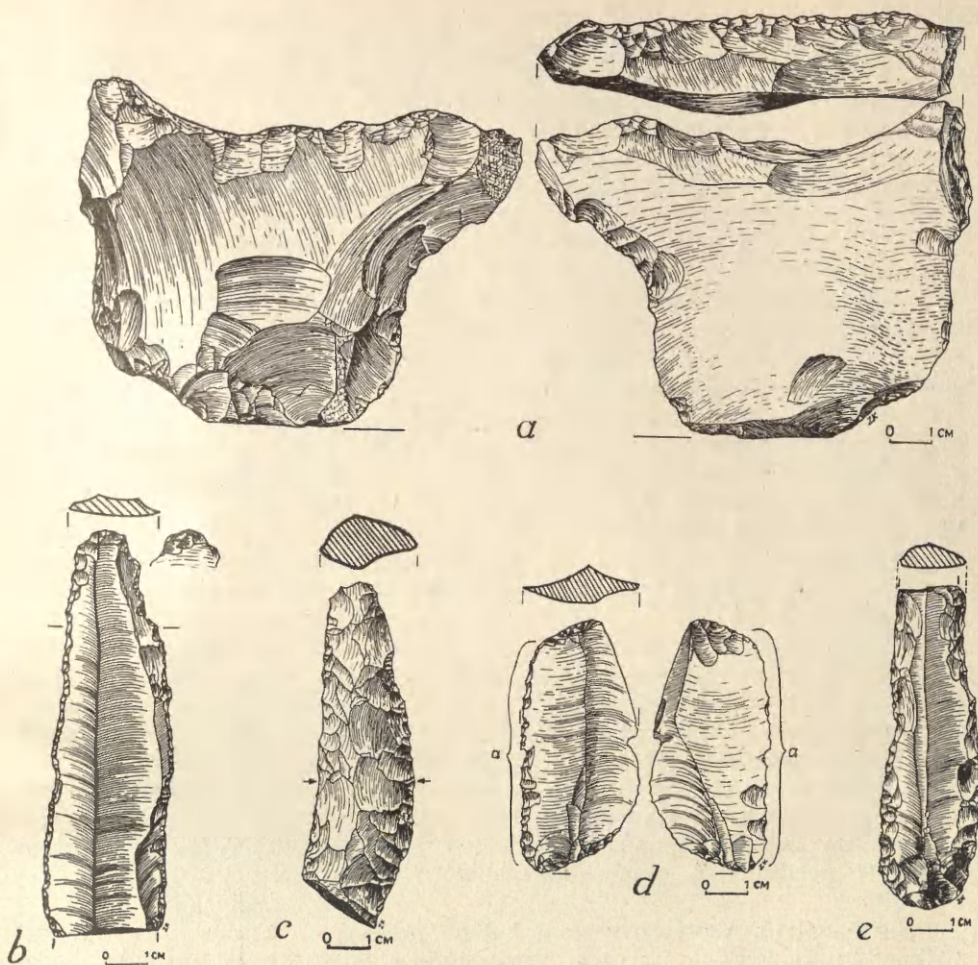
moreny dennej w partii leśnej (st. 42). Są to krzemienie woskowoczekoladowe, oraz m. in. takiż grocik sercowaty i granitowy tłuczek, ponadto grocik trzonceczkowaty wiórowy ze złamanym wierzchołkiem, dług. 3,6 cm, z krzemienia barwy brązowo-popielatej biało nakrapianego i z różowymi plamkami. Grociki takie są charakterystyczne dla niektórych przemysłów z młodszego paleolitu⁷.

Z kolei odkryto na wydmach i tarasie II Kamiennej stanowiska kultury trzcinieckiej (st. 6—8, 14, 16, 17, 27). Składają się na nie ułamki ceramiki oraz odłupki i narzędzia z krzemieni: woskowoczekoladowego, szarego biało nakrapianego i narzutowego bałtyckiego. Ceramika jest nie zdobiona. Niektóre ułamki posiadają trójkątną listwę obiegającą naczynie. Krzemienie są drobne i niekształtne, mają powierzchnie sfalowane, w ogóle liche. Wśród nich jest trochę załuskiwaczy i innych narzędzi. Należą do tego zespołu może niektóre spośród tłuczków wymienionych przy opisie osad kultury pucharów lejkowatych.

Ponadto odkryto kilka osad kultury łużyckiej⁸ (st. 15, 17, 19) i 1 z okresu wczesnego średniowiecza (st. 11).

⁷ L. Sawicki *Przemysł świdurski I stanowiska wydmowego Swidry Wielkie I*, odb. z „Przegl. Arch.”, t. 5: 1933—1936 z. 1, tabl. XXV. Szczegółowe wyniki odkryć w Sudole i Koszarach opisał Z. Krzak, *Obozowiska łowców z epoki kamienia*, „Wiad. Arch.” (w druku).

⁸ Jedną z nich opisał Z. Krzak, *Osada kultury łużyckiej we wsi Piaski Brzustowskie, pow. Opatów*, „Wiad. Arch.” (w druku).

Ryc. 7. Przedmioty krzemienne:

a — Świeciechów, pow. Kraśnik, kopalnia krzemienia. Narzędzie; b — Grójec, pow. Opatów, st. 6. Nóż; c — Kopiec, pow. Kraśnik. Ostrze sierpa; d — Kamień Nowy i Kamień Łukawski, pow. Sandomierz, Góry Pieprzowe. Nóż wkładkowy (literą a oznaczono wyświeconą krawędź); e — Zagaje, pow. Opatów. Nóż

Rys. Z. Krzak

Drugą grupę badanych obiektów stanowiły: znana z odkryć wcześniejszych kopalnia krzemienia szarego biało nakrapianego w Świeciechowie, pow. Kraśnik⁹, i osady będące z nią mniej więcej w takim stosunku jak osady odkryte nad Kamienną (w tym również osada na „Gawroncu” w Ćmielowie) do kopalni z surowcem pasiastym w pow. Opatów.

Na południe od wsi Świeciechów, na polach opadającej ku zachodowi wyżyny pokrytej rumoszem margli, występują w paśmie o kierunku północ—południe liczne

⁹ J. Samsonowicz, *Odkrycie pierwotnych złóż krzemienia „szarego biało nakrapianego”*, „Wiad. Arch.”, t. 9: 1924 z. 1—2, s. 99—101.

ckazy krzemienia szarego biało nakrapianego wieku kredowego. Pokrywają one obszar ok. $1,5 \times 0,5$ — 1 km i zalegają szczególnie intensywnie szerokim na kilkadziesiąt metrów pasem wzdłuż drogi, która prowadzi ze Świeciechowa do Annapola (dawną nazwą Rachów). Są to ślady pracowni nakopalniarnych, usytuowanych prawdopodobnie w miejscu eksploatacji surowca. Krzemienie rzadną wyraźnie w miarę oddalania się od tego pasa. W kierunku zachodnim ich zasięg urywa się nad doliną Wisły. Są to w głównej masie odłupki w znacznej części z wstępnej obróbki surowca. Do nielicznych należą wióry, na ogół drobne. Okazy większe są zupełnie nieliczne z powodu wynoszenia ich z pól przez dzisiejszych rolników. Są nimi ułamki i całe nieudane rdzenie wiórowe i odłupkowe, półwytwory siekier 4-ścienne i, mniej liczne, 2-ścienne, przeważnie na masywnych odłupkach (ryc. 5b), w mniejszej ilości tłuczki oraz narzędzia o charakterze obłęczników (ryc. 7a) i drapacze. Surowiec zbierano tu zapewne na jego wychodniach z powierzchni, a w miarę pogłębiania się za pomocą dołów; lecz tam, gdzie jest największa ilość krzemienia, z pewnością z zastosowaniem szybów, a — być może — i podziemnych korytarzy. Wynika to z głębokości zalegania surowca i obecności litej skały już na głębokości ok. 2 m. Na profilu zaczątkowego kamieniołomu widać było na głębokości ok. 2 m konkretne krzemienia czarniawego, które, wg J. Samsonowicza, leżą tu 1—2 m ponad krzemieniem szarym biało nakrapianym¹⁰. Głównym przedmiotem eksploatacji był ten ostatni. Na terenie kopalni ilość odłupków z krzemienia czarniawego jest znikoma. Wyznacza to głębokość szybów na ok. 4 m przynajmniej dla wycinka kopalni.

Przy południowym skraju kopalni, lecz jeszcze w zasięgu występowania pracowni przykopalniarnych, odkryto na gruntach wsi Kopiec, blisko krawędzi wyżyny, stanowisko osadnicze, na które składały się: kilka skorup nie ornamentowanych o cechach technologicznych, właściwych ceramice kultury złockiej, kultury ceramiki sznurowej i trzcinieckiej, inne nie określone oraz wykończone półksiężycowate ostrze sierpa (ryc. 7c) i drugie doń podobne, lecz na wpół obrobione. Obydwa z krzemienia szarego biało nakrapianego. Wyroby te odpowiadają charakterem krzemieniom kultury ceramiki sznurowej z końca neolitu i początku ckesru brązu. W pobliżu tego stanowiska znaleziono fragment rozcieracza żarnowego z granitu.

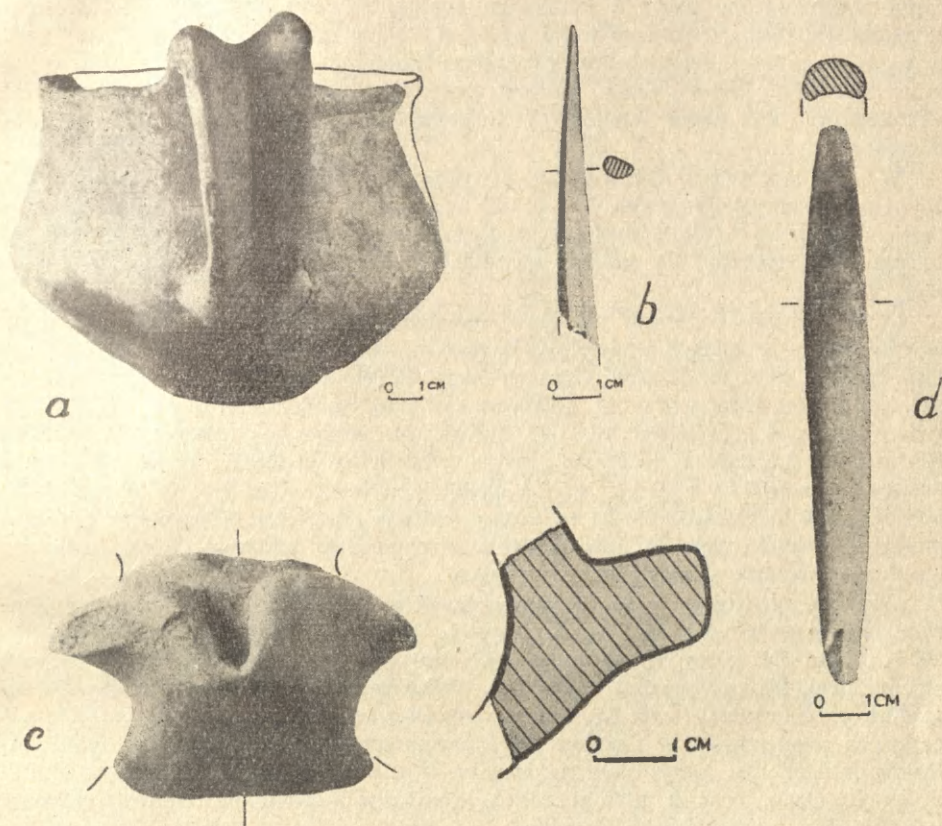
Wielu źródeł dostarczyły osady kultury pucharów lejkowatych na krawędzi Wyżyny Sandomierskiej. Pierwsza, wzmiankowana w literaturze, znajduje się na „Zbrzy Wielkiej“ między Zawichostem a Winiarami¹¹. Obejmuje ona obszar ok. 700×400 m. Na jej powierzchni występują licznie: ceramika (ryc. 8a, c), narzędzia rogowe, kamienne i krzemienne. W pn. części osady, na zboczu wąwozu „Zbrza Wielka“ znajdują się pracownie krzemieniarskie z surowcem świeciechowskim. Składają się na nie niezliczone odpadki z wyrobu siekier i półsurowca wiórowego, tłuczki oraz inne narzędzia w rodzaju siekier (ryc. 5c), drapaczy, noży. Niektóre noże mają charakterystyczne wyświecenie na krawędzi. W znikomych ilościach występuje krzemień pasiasty. Inwentarz tutejszy jest charakterystyczny dla osad kultury pucharów lejkowatych tego typu, co „Gawroniec“ w Ćmielowie i Gorzyczany pod Sandomierzem¹².

¹⁰ J. Samsonowicz, *Objaśnienie arkusza Opatów ogólnej mapy geologicznej Polski w skali 1:100 000*, Warszawa 1934, s. 48.

¹¹ Krukowski, *Krzemionki...*, s. 87.

¹² Podkowińska, *op. cit.*; teżże, *Stanowiska neolityczne i późniejsze w okolicy wsi Gorzyczany, pow. Sandomierz*, „Sprawozd. Arch.”, t. 6: 1959, s. 11—19, ryc. 2, tabl. I, II.

Inna osada leży na cyplu lessowym w Górach Pieprzowych na gruntach wsi Kamień Nowy i Kamień Łukawski w pow. Sandomierz¹³. Obejmuje ona obszar, około 400 m długi i 150 m szeroki, rozciągnięty wzdłuż kierunku wsch.—zach. Rozmieszczenie zabytków wskazuje, że domostwa ciągnęły się tu pasem na północ-

Ryc. 8. Zawichost, pow. Sandomierz, „Zbrza Wielka”:

a — kubek; c — fragment ucha z wyobrażeniem głowy barana

Kamień Nowy i Kamień Łukawski, pow. Sandomierz, Góry Pieprzowe:

b — szydło kościane; d — dłuto kościane

Fot. S. Biniewski

nym i południowym skraju cypla. W przeciwieństwie do tych partii część środkowa posiada inwentarz znikomy. Materiał powierzchniowy stanowią w osadzie głównie ułamki pucharów, naczyń workowatych (ryc. 3b) i kubków z uchem typu *ansa lunata* oraz krzemienie: szary biało nakrapiany i pasiasty. Pierwszy reprezentowany jest przez liczne narzędzia. Są to smukłe noże wiórowe, bądź krótkie o charakterze wkładek, często wyświecone na krawędziach (ryc. 7 d), masywne drapacze na wiórach o przekroju pryzmatycznym, ułamki siekier czworosiennych, tłuki kamienne i krzemienne, 1 przekłuwacz oraz nieliczne odłupki i wióry. Surowiec pasiasty wystąpił w znikomych ilościach w postaci odłupków, w tym 1 z gła-

¹³ Informację o istnieniu tej osady uzyskałem od J. Kuczyńskiego.

dzony siekiery. Krzemienie nie tworzą wyraźnych skupień o charakterze pracowni tego typu co na „Zbrzy Wielkiej“. Dalszy znaleziony inwentarz stanowią 2 ułamki przęślików (ryc. 6b), dłuto (ryc. 8d) i szydło (ryc. 8b) z kości, fragment ciężarka do krosien. Skutkiem erozji zbocza i orki odsłonięta została w północnej części cypla zawartość kulturowa z domieszką popiołu i węgla drzewnych. Zauważono tu liczne narzędzia, połupane kości zwierząt domowych, muszle małży, fragmenty rogów baranich i jelenich oraz przepalone kamienie. Pod względem kulturowym inwentarz przypomina osady kultury pucharów lejkowatych na „Gawrońcu“ w Ćmielowie, na „Zbrzy Wielkiej“ w Zawichoście i w Gorzyczanach pod Sandomierzem¹⁴.

W obrębie osady w Górach Pieprzowych znaleziono również małą ilość krzemieni woskowoczekoladowych, 1 turoński brunatny i siekierkę asymetryczną, gładzoną, wykonaną ze skały drobnokrystalicznej barwy szarzielonej. Siekierki takie są charakterystyczne dla kultury ceramiki wstęgowej starszej (rytej) i młodszej (klutej)¹⁵.

Trzecią grupę badanych obiektów stanowiły kurhany. Są one rozmieszczone pojedynczo na grzbietach wyniosłości lessowych. Mają kilkanaście metrów średnicy i są wysokie do 2 m. W pow. Opatów: Wola Grójecka (tzw. mogiła szwedzka, nie okr. kulturowo), Kunów (nie okr. kulturowo). W pow. Sandomierz: Złota (kopiec o nazwie miejscowej „Kwaczała“, nie okr. kulturowo), Gorzyczany (nie okr. kulturowo), Kleczanów i Leszczków (informacja ustna)¹⁶. Kurhany w Gorzyczanach i Kunowie dostarczyły zabytków z powierzchni i bliskiego sąsiedztwa, w tym drugi z nich — przepalonych kości ludzkich, kilku skorup kultury pucharów lejkowatych i innych bliżej nie określonych. W profilu tego kurhanu jest widoczny bruk kamienny i pod nim komorowa konstrukcja kamienna.

Wreszcie spenetrowano znaną ze wzmianek w literaturze osadę kultury pucharów lejkowatych we wsi Zagaje w pow. Opatów¹⁷. Zajmuje ona obszar ok. 200 × 100 m na lessowym cyplu, o kierunku pn.—pd., otoczonym z dwu stron strumieniem. Na powierzchni znaleziono trochę zabytków, w tym głównie ułamki pucharów lejkowatych (ryc. 3d) i naczyń workowatych. W zachodniej części cypla ceramika występowała w skupieniach o parumetrowej średnicy. Oprócz tego znaleziono krzemienie: szary biało nakrapiany (ryc. 7e) i pasiasty, obydwa w znikomych ilościach, oraz 2 ułamki żaren granitowych. Nadto 1 wiórowy rdzenik z krzemienia woskowoczekoladowego.

Oprócz tych badań Pracownia Neolitu przeprowadziła w r. 1956 zbiorowe poszukiwania powierzchniowe w Gorzyczanach, pow. Sandomierz. W wyniku tego poznano wzmiankowaną wcześniej w literaturze rozległą osadę kultury pucharów lejkowatych¹⁸, odkryto osady kultury ceramiki malowanej i z okresu wczesnego średniowiecza oraz wzmiankowany już kurhan.

Szczegółowe wyniki badań w Gorzyczanach zostały ogłoszone¹⁹. Pozostałe będą opublikowane w przyszłości.

¹⁴ Podkowińska, *Stanowiska...*, s. 11—19, ryc. 2, tabl. I, II.

¹⁵ P. Komorowski, *Osada wydmowa kultury wstęgowej ceramiki rytej w miejsc. Krzywosądz, pow. Nieszawa*, „Wiad. Arch.“, t. 26: 1959 z. 1—2, tabl. XII 11, 12; L. Baneš, *Neolitické pece z Horných Lefantoviec*, „Arch. rozhl.“, t. 10: 1959 z. 4, ryc. 183.

¹⁶ Informację o istnieniu kurhanu w Kunowie uzyskałem od J. Kuczyńskiego. Kurhan w Gorzyczanach odkryła Z. Podkowińska.

¹⁷ Krukowski, *Krzemionki...*, s. 87.

¹⁸ Krukowski, *Krzemionki...*, s. 87.

¹⁹ Wyniki tych poszukiwań ogłosiła Podkowińska, *Stanowiska...*, s. 11—22.

Stanowiska archeologiczne
nad Kamienną (ryc. 2)

1. Ostrowiec Świętokrzyski, neolit i okres młodszy.
2. Denków, kultura pucharów lejkowatych.
3. Wólka Bdzzechowska, neolit.
4. Goździelin, neolit i okres młodszy.
5. Bodzechów, kultura ceramiki malowanej, neolit i okres młodszy.
6. Grójec, kultury: pucharów lejkowatych, ceramiki sznurowej i trzciniecka.
7. Grójec, kultura trzciniecka.
8. Grójec, kultura pucharów lejkowatych i trzciniecka.
9. Grójec, neolit i okres młodszy.
10. Grójec, kultura ceramiki malowanej i okres młodszy.
11. Grójec, kultura pucharów lejkowatych i okres młodszy.
12. Grójec, neolit.
13. Grójec, kultura pucharów lejkowatych i okres młodszy.
14. Piaski Grójeckie, kultura pucharów lejkowatych i trzciniecka.
15. Piaski Brzustowskie, kultura pucharów lejkowatych, ceramiki sznurowej i łużycka.
16. Piaski Brzustowskie, kultura pucharów lejkowatych i trzciniecka.
17. Brzustowa, kultura pucharów lejkowatych, ceramiki sznurowej, trzciniecka i łużycka.
18. Brzustowa, neolit i okres młodszy.
19. Brzustowa, kultura pucharów lejkowatych i łużycka.
20. Ćmielów, neolit.
21. Ćmielów, neolit.
22. Ćmielów, osada kultury pucharów lejkowatych na „Gawrońcu“.
23. Ćmielów, kultura pucharów lejkowatych.
24. Ćmielów, neolit i okres młodszy.
25. Jastków, kultura pucharów lejkowatych.
26. Przepaść, kultura pucharów lejkowatych.
27. Przepaść, kultura trzciniecka.
28. Przepaść, kultura pucharów lejkowatych i inny materiał neolityczny.
29. Skała, kultura pucharów lejkowatych.
30. Podgrodzie, kultura pucharów lejkowatych.
31. Smyków, neolit.
32. Smyków, neolit.
33. Śródborze-Klin, neolit.
34. Ruda Kościelna, neolit.
35. „ „ „
36. „ „ „
37. „ „ „
38. „ „ „
39. „ „ „
40. Stoki Stare, neolit.
41. Stoki Stare, zabytki młodsze od neolitycznych.
42. Sudoł, kultura ceramiki sznurowej i przemysł tarnowski.
43. Koszary, przemysł świderski i nieokreślony.
44. Podgrodzie, kultura pucharów lejkowatych.
45. Sudoł, neolit.
46. Krzemionki, neolit.
47. Ruda Kościelna, stan. nie zlokal., kultura pucharów lejkowatych.

ЗЫГМУНТ КШАК

ОТЧЁТ ОБ АРХЕОЛОГИЧЕСКОЙ РАЗВЕДКЕ В КЕЛЕЦКОМ И ЛЮБЕЛЬСКОМ ВОЕВОДСТВАХ В ГОДАХ 1954—1959

В днях 30. 8. по 30. 9. 1959 года автор проводил поиски по археологической разведке на реке Каменна а также в нескольких других местностях в рай. Опатув и Сандожеж в келецком воеводстве, кроме того в рай. Красьник в любельском воеводстве (рис. 1).

Целью исследований было ознакомление с добычей кремня и связанного с этим поселения. Эти поиски были продолжением поисков проведенных тут в мелком масштабе в минувших годах, начиная с 1954 года. Их результаты предствляются следующим образом:

Первым исследуемым районом был выход кремней юрского и мелового периодов на реке Каменна и особенно связанные с ним неолитические и раннебронзовые шахты кремня: полосистого, нижеастарцкого в Кшемёнках, Боровни и Коруцизьне, а также восково — шоколадного, выжнеастарцкого в Глинянах (рис. 1, 2). Они дали многочисленные образцы обработки сырья на месте а также несколько черепков (Боровня), в этом числе культуры воронкообразных чаш.

Шахты с полосистым сырьём были связаны главным образом со стволово-подземельным типом горной эксплуатации. Частично в Кшемёнках а исключительно в Глинянах проводилась открытая разработка.

Второй исследуемой территорией была полоса полей лежащих около реки Каменна (рис. 2). Тут вообще обнаружено 46 стоянок. Из этого числа свыше 20 принадлежали к культуре воронкообразных чаш и мастерские около шахт, принадлежащие в части к этой культуре (стоянка 31, 33, 34, 38—40). Посёлки по большей части в крайнем случае по несколько хат за исключением одного большого (ст. 30). Некоторые из них по характеру сельскохозяйственные (ст. 6, 13, 26, рис. 6а), 1 земледельческо-охотничий (ст. 6, рис. 4с). Несколько из них имеет точные мастерские для обработки кремня (ст. 2, 6, 8, 13, 30) с полосистым сырьём и с мелким количеством серо-белого крапчатого сырья.

Следовательно обнаружено 2 стоянки культуры ленточной расписной керамики (ст. 5, 10, рис. 3b); 5 стоянок культуры шнуровой керамики по характеру кратковременных лагерей (ст. 6, 15, 17, 42, 43); следы кратковременных лагерей тщиинецкой культуры (ст. 6—8, 14, 16, 17, 27); многочисленные стоянки с кремнем и керамикой неопределённой культурной принадлежности; кроме того одна стоянка из младшего палеолита (ст. 43), три стоянки лужицкой культуры (ст. 15, 17, 19) и одна раннего средневековья (ст. 11).

Третью группу исследуемых объектов представляли: шахта серого бело-крапчатого туроньского кремня в Свецехове, рай. Красьник и связанные с ней промышленные посёлки. В шахте проводили открытую разработку а также с употреблением подземельных коридоров. На поверхности шахты находятся многочисленные кремневые обломки, орудия для обработки кремня и полуфабрикаты орудий (рис. 5b, 7a). Рядом с шахтой в селе Копец обнаружено стоянку с керамикой злоцкой культуры и тщиинецкой культуры, а также с керамикой и кремнями культуры шнуровой керамики (рис. 7с). Следовательно исследовано 2 посёлки культуры воронкообразных чаш. Распространённое земледельческо-скотоводское село промышленного характера на „Збржы Велькей” в Завихосте (рис. 5с, 8а, е). Второй посёлок не имеет отчётливого промышленного характера а именно в горах Пепшовых на территории деревень Камень Новы и Камень Лукавски в рай. Сандомеж. Но его растянутость и богатство помешает его среди таких посёлков как „Гавронец” в Цьмелёве и „Збржа Велька” в Завихосте (рис. 3с, 6b, 7d, 8b,d). В пределах этого посёлка найдено памятники характерные для культуры старшей ленточной керамики (гравированной) и младшей (колотой).

Четвертую группу объектов становили курганы диаметром с 10—20 м, высотой 2 м, усыпанные на хребтах лёссовых возвышенностей. В рай. Опатув Воля Груецка т. н. „шведская могила”, культурно неопределённый; Кунув, культура шнуровой керамики. В рай. Сандомеж: Злота, т. н. курган „квачала”, культурно неопределённый; Гожычаны, культурно неопределённый; Клечанув и Лещкув, информация жителей.

Обыскано обширный посёлок культуры воронкообразных чаш в селе Загае в рай. Опатув. В противоположности к вышеупомянутым большим посёлкам этой культуры был он-земледельческо-скотоводским посёлком лишенным собственной кремневой промышленности (рис. 7е).

Кроме того Кабинет Неолита провёл в 1951 году коллективную археологическую разведку в Гожычанах в рай. Сандомеж. В результате обнаружено вышеупомянутый курган и посёлок культуры расписной ленточной керамики а также разузнали обширный посёлок культуры воронкообразных чаш.

Подробные результаты исследований частично опубликованы. Остальные опубликуются в будущем.

ZYGMUNT KRZAK

REPORT ON THE SURFACE INVESTIGATIONS IN THE PROVINCES OF KIELCE AND LUBLIN DURING THE PERIOD 1954—1959

In the time from 30th August to 30th September 1959, the author of the report carried out reconnaissance investigations on the Kamienna river, district of Opatów, and in several other localities within districts of Opatów and Sandomierz, province of Kielce as well as in district of Kraśnik in the province of Lublin (fig. 1). The object of these studies was to examine ancient flint mines and settlements associated with them. The recent researches continued those started already in 1954 and carried successively on a small scale. The results may be summarized as follows.

The first examined region comprised the surface deposits of Jurassic and crataceous flint on the Kamienna river, and particularly the neolithic and early bronze flint mines connected with them. The mines at Krzemionki, Borownia and Koryczna contained striped, Low-Astartian flint, whereas those at Gliniany yielded Upper-Astartian flint, wax-chocolate in colour (figs. 1, 2). All these mines produced numerous specimens of worked flint and a few pottery sherds (Borownia), some attributable to the Funnel Beaker culture. The deposits of striped flint were mainly exploited by means of shafts and deep mining. At Gliniany, however, and partly at Krzemionki the material was obtained by open workings.

The second investigated region ran along the Kamienna river (fig. 2). As many as 46 archaeological sites have been discovered there. Over 20 sites were defined as settlements of the Funnel Beaker culture and as workshops connected with mine industry, partly also assignable to this culture (sites: 31, 33, 34, 38—40, 45). Generally, the settlements were small, comprising only few huts, with the exception of site 30, larger in size. Some sites present an agricultural character (sites 6, 13, 26, fig. 6a), 1 shows a mixed farming and hunting economy (site 6, fig. 4c). Within several settlements (sites 2, 6, 8, 13 and 30) workshops of striped and, in extremely small quantities, of grey, white dotted, flint had obviously existed.

The other discoveries comprised: 2 sites of the Painted Ribbon Ware culture (sites 5, 10, fig. 3b), 5 Corded Ware sites of a rather temporary character (sites 6, 15, 17, 42 and 43), traces of shortlived camps of the Trzciniec culture (sites 6—8, 14, 16, 17 and 27), numerous sites with flints and pottery of undefined culture, besides 1 site of the Upper Palaeolithic (site 43), 3 sites of the Lusatian culture (sites 15, 17, 19) and 1 site from the early Middle Ages (site 11).

The third group of investigated objects consisted of a mine at Świeciechów, district of Kraśnik, where grey, white dotted flint and Turonian flint were exploited, and of industrial settlements associated with this mine. In the mine both types of exploitation (open and deep mine workings with the driving of subterranean galleries) have been applied. On the surface, large quantities of flint waste, implements for flint working and unfinished tools were found (figs. 5b, 7a). Close

to the mine, at the village Kopiec, a site with pottery of the Złota and Trzciniec cultures along with sherds and flints of the Corded Ware culture has been disclosed (fig. 7c). Next, 2 Funnel Beaker settlements were examined. One, lying on the hill „Zbrza Wielka“ at Zawichost, was an extensive village with a mixed economy based on farming and stock-breeding and presenting also an industrial character (figs. 5c, 8a, c). The second settlement, situated on the Pieprzowe (Pepper) Mountains, within the area of two villages, Kamień Nowy and Kamień Łukawski, district of Sandomierz, had no obvious industrial character. Yet its size and richness make it comparable with such settlements as „Gawroniec“ at Ćmielów and „Zbrza Wielka“ at Zawichost (figs. 3c, 6b, 7d, 8b, d). This settlement yielded relics characteristic both of the younger and the older phases of the Ribbon Ware culture.

The fourth group of sites consisted of barrows situated on the tops of loess eminences. The barrows were to 2 m. high and measured several metres in diameter. Apart from barrows situated respectively at Wola Grójecka, so-called „Swedish tomb“ of undefined culture, and at Kunów, of the Corded Ware culture, both in district of Opatów, the discoveries included barrows from following localities in district of Sandomierz: Złota, so-called „kwaczała“ mound of undefined culture, Gorzyczany, undefined culture, Kleczanów and Leszczków. About the last two barrows only oral information has been obtained.

An extensive settlement of the Funnel Beaker culture at the village Zagaje, district of Opatów, has been examined. In contrast to other spacious settlements of this culture, its economy was based on stock-breeding and farming with the exclusion of flint industry (fig. 7e).

Apart from all these investigations, the Neolithic Section has carried out collective surface researches at Gorzyczany, district of Sandomierz. They have resulted in several discoveries comprising the above mentioned barrow, a habitation site of the Painted Ribbon Ware culture and a widespread Funnel Beaker settlement.

Detailed results of all these studies have been partly published. Further reports will appear in future.